

„A múlt: előszó”

A Könyvészeti Társaság és a könyv története

1.

Mikor a papírról beszélek a tanítványaimmal, az egyik legkedvesebb tanítási módszerem az, hogy mindegyiküknek a kezébe adok egy teljesen üres könyvet.

– Egyetlen „jelölés” sincsen benne – mondom (nyitva hagyva a kérdést, hogy mi az a jelölés) –, nemhogy szavak.

Kicsit olyan ez, mint az üres könyvek, amelyeket az 1960-as években árusítottak, tesztelendő egy, az irodalomtudósok között akkoriban divatos elméletet, amely szerint, mivel az *olvasók* írják a szövegeket, nincs szükség szerzőkre. Ennek a könyvnek viszont van egy pontos története, amelyet most megkísérlek feltárni.

Nos, a diákok csak egy pillanatig tétováznak elfogadni, hogy ez (tegyük fel...) egy *könyv*, de abban bizonyosan egyetértenek, hogy nem szöveg. Mindenki érzi a papír súlyát és textúráját, és látják, hogy össze van hajtva és ívekbe van kötve. Természetesnek veszik, hogy *ki tudják nyitni*, előre-hátra lapozgathatnak benne, egy-két helyen meg is jelölhetik a helyeket az ujjakkal. Ez jó pillanat arra, hogy hangsúlyozzam: a kódex rengeteg információt hordozhat (ami ebben az esetben hiányzik), hártavékony jelekkel a lapjai mindkét szélén, és hogy (míg az ember *átolvassa*) meg is töri a tekercs linearitásának zsarnokságát (legyen az kézirat, hangszalag, film vagy számítógépes adatbázis), hogy jóval nyitottabb szöveget hozzon létre. De ez csak kis propaganda a kódexnek, egy olyan formátumnak, amelyet igen kedvelek; ez a kísérlet most

McKenzie előadása az 1892-ben alapított Bibliographical Society centenáriumi ünnepségére készült. Az angolszász bibliography tudományágát kötetünk a könyvészet terminussal adja vissza.

nem erről szól. Tehát visszatérünk a jelölvasás feladatához. Mindegyik diák kezében ott a könyv, és majdhogynem ringatják, hogy érezzék a súlyát, a hónuk alá csapják, hogy megtapasztalják a hordozhatóságát és a testhez való alkalmazkodását, amit a könyv *társasági természetének* is hívhatunk. A számítógéppel való munkától RSI-ben vagy szemidegrán-gásban szenvedők kedvéért ismét nem állhatom meg az apró emlékeztetést a kényelmesebb, humánusabb (valóban, *emberibb*) szövegformákra. Nincsenek fedelek és nincsen borító, hogy bármilyen más nyomot szolgáltassanak.

Ekkor barkochbázunk. Megkérem a csoportot, hogy mondják meg nekem, miféle szöveghez készült ez az üres könyv, és datálják is. Ezt mindig pontosan megoldják, pedig egyetlen szó, egy nyelvi jel sem segíti őket.

A kérdéseim viszonylag egyszerűek. „Lehetne ez a könyv valamilyen használati utasítás?” („Nem, a papírok nem bírnanak ki sok lapozgatást, és használati utasításba képek kellenének.”) „Nahát, miért gondolják, hogy ebben nem lennének képek?” („A papír túlságosan durva.”) „Mi a helyzet a tipográfiával: nagyok lennének a betűk vagy kicsik?” („Inkább nagyok, mint kicsik: a papír nem elég finom, hogy az apró nyomtatás részletei látsszanak rajta, és még olvasható szöveget adjanak.”) Látják, hogy a könyv formátuma *octavo*, és hogy körülbelül egy és háromnegyed hüvelyk vastag (így mondják, tudat alatt átfordítva a mértéket egy másik korba, megelégedkezve a metrikus rendszerükről). Megkérdem őket, hogy mire gondolnak a könyv súlya alapján. („*Mije* alapján? A súlya alapján? Különös: nagyok látszik, de valójában elég könnyű – felfújt jellege van.”) „Gondoljunk megint a tipográfiára, és nézzük meg, hogy tudunk-e olvasni (nos, igen) ennek a nem létező szövegnek a nem létező sorai között: a betűk a *picához* közeli méretűek” – egy olyan szakszó, amelyet úgy tűnik, ismernek – „és szorosan vannak szedve, vagy levegősebben, kis fényt és levegőt adva a szövegnek a ritkítással? És mi a helyzet a lapszélekkel? Mit gondolnak, szűkmarkúan keskenyek, vagy kényelmesen nagylelkűek?” („Nem, ez nem úgy tűnik, mintha egy nagyon teleírt vagy sűrű oldal lenne: a papír típusa és a könyv súlya egyaránt azt sugallja, hogy világosság vagy szellősség jellemzi a tipográfiát – talán még magában a szövegben is. Az embernek az a benyomása támad, hogy meg akarja könnyíteni az olvasó útját a szövegben, nem

pedig akadályokat akar állítani a kisbetűs nyomással vagy egy sűrűn teleírt laptükörrel.”)

Most érkezünk el arra a pontra, amikor magáról a valós szövegről kérdezek; illetve a vélhetően valósról. „Tudjuk, hogy nem használati utasítás. Lehetne-e gyerekkönyv?” („Nem valószínű – válaszolják –, hacsak nem egy kamaszé, aki tud valamit kezdeni képek nélküli történettel.”) „Ah – úgy gondolják, hogy a szöveg egy történetet mond el? Lehet-e történelmi elbeszélés, tankönyv, *szakkönyv*?” („Ő nem – válaszolnak sietve –, a tudósok sokkal komolyabban veszik magukat: a papír, a tipográfia és a szöveg–lap–arány nem lenne megfelelő. Túlságosan szellős és világos egy szakkönyvhöz.”) „Igen? – kérdezem. – Akkor esetleg valami egészen más dolog, valami olyan, ami *örömet* okoz az olvasónak?” („Bizonnyára – mondják –, mivel könnyű, szellős és jól olvasható típus. Nem inkább egy regényről van szó?”) És természetesen igazuk van; ez egy regény. De most menjünk tovább: „Milyen fajta regény?” Érdemes megkérdezni ezen a ponton, hogy vajon mennyibe kerülhetett. („Nyilvánvalóan kemény borítója van – mondják –, de nem első osztályú darab: a mérete, a papírja és a súlya” – amit mind láthatunk és tapinthatunk –, „a laptükre” – amire csak következtethetünk –, „és a képek hiányának valószínűsége már önmagában valami elég olcsó dolgot feltételez, ami azonban mégis úgy van tervezve, hogy jó olvasmány és az árát megérő könyv benyomását keltse. Tehát nem sűrű regény, amelyet éjszakákon át kell olvasni, hanem olyasmi, amit az ember azért vesz esetleg magának, hogy legyen mit olvasnia a repülőn” – mondják *ők*.) „Igen, vagy a vonaton” – mondom én, utalva a könyv kiadásának idejére, egy távoli korszakra, amikor az embernek még nem volt szüksége teljes utazó könyvtárra, hogy elüsse az időt indulás és érkezés között a British Railen. „Szóval, mi lehet a kiadás ideje? Elegendő, ha évtizedet mondanak: 1850, 1900, 1930, 1950?” Az ezerkilencszázharminc évek szavaznak.

A könyv valójában hű mása Frances Parkinson Keyes romantikus regényének, amelyet 1939-ben adtak ki. Mivel így a diákok legalább harminc évvel fiatalabbak, mint a könyv, az erről szóló tapasztalatukat az a *különbség* határozza meg, amely eközött és a most általuk leginkább ismert könyvek között fennáll. Nem papírkötésű, a kötés nem tökéletes, nem gazdaságos – vagyis nem szűkmarkú. Mindezen vonások persze

egszersmind történelemmé is teszik. De mégis, ennél több történik: kizárólag a papírjából és a felépítéséből kiolvasható a kora és a műfaja.

Végül azt kérdezem, hogy miért venné bárki a fáradságot, hogy ilyen szövegspecifikus, nem-szövegi tárgyat készítsen. Ez az a pont, amikor általában elfogy a tudományuk. Természetesen van két magyarázat.

Az első az, hogy ebben a formában a könyv lehetővé teszi a kiadó vagy a nyomdász számára, hogy kiszámolja (még nyomtatás előtt) a lapok számát, amelyre bizonyos kiadásmennyiséghez szükség van, ha adott a formátum, a betűméret, a sorhosszúság és az oldal mérete. Ez az, amit – paradox módon – egy restaurátor szövegtömbnek hív. Lévén a papírválasztás és a vastagság adott, ez meghatározza a gerinc szélességét is. Ezt ismerni kell, mielőtt a könyv kötését elkészíthetnék, és megtervezhetnék a könyv borítóját. A gerinc szélességének szerepe van abban, hogy a könyv kitűnjön a könyvesbolt polcain a többi közül.

A második magyarázat még közvetlenebbül kapcsolódik a marketinghez. Bekötve és borítóval, de még mindig szavak nélkül, a könyv az eladó hatáskörébe kerül. Könyvesboltokba szállítják és könyvklubokba, rendelések érkeznek a szerző neve, a képes borító, a műfaj és a terjedelm-ár-arány alapján. Ha a struktúra megvan, a szöveget csak bele kell olvasztani az előre meghatározott gazdasági, műfaji és társadalmi formákba, hogy tartózkodási helyet és nevet kapjon. De maguk a formák, amelyek konvencionálisan alakultak ki a műfaj számára, meg fogják határozni a terjedelmet is, az előállítás költségeit, a kiskereskedelmi árat és az olvasóközönységet – ezáltal pedig a szókincset, a narratív szerkezetet és a karaktereket. Az említett diákok (legnagyobb megdöbbenésükre) felfedezik, hogy a könyv nem-nyelvi jelei, amelyekről azt gondolták, hogy nyomuk sincs a könyvben, a szöveg felfedezésére kényszerítik őket – legálabbis abban az értelemben, hogy megállapították a műfaját, az olvasóközönységét és a kiadás idejét – kizárólag a papír tanúsága alapján, amelyről azt gondolták, hogy közömbös szubsztancia, puszta médium, jeltelen, és ezáltal nem jelölő.

A tipográfiairól írt korai, 19. századi francia használati utasításában Marcellin-Aimé Brun megjegyzi, hogy „a papír ismeretét igen nehéz elsajátítani. Sok tanulást és tapasztalatot igényel, hogy egy pillantással felismerjék a formátumát, ha össze van hajtva: a lap tapintását, egy rizma sú-

lyát; felismerni tapintással vagy *nyelvhegygyel* a minőséget és az enyv mennyiségét, melyet arra használnak, hogy a lapoknak sima felületet adjanak; a *szagát*; azt, hogy vajon őrléssel készült-e a papír vagy töréssel; hogy természetesen fehér-e, vagy átmosták savval, a pép minőségét; hogy mit fednek fel a víznyomási vonalak és a bordázat a teljes gyártásból; hogy melyik országból származik, és még a malmot is, ahol készült. Ezek a részletek apróknak tűnhetnek, de sem nem közömbösek, sem nem idegenek azoknak a nyomdászoknak, akik a klasszikusok olyan kiadásait készítették el számunkra, amelyeknek egyelőre egyetlen más nemzet sem ér a nyomába.” Ha azoknak a szemével nézzük mindezt, akiknek van tapasztalatuk a szöveges artefaktumok készítésében, könnyen felfedezhetjük, hogy minden elem jelentéses. Ahogy régi cambridge-i mentorom, Bruce Dickins egyszer a hatvanas években mondta nekem, mikor elég éretlen voltam ahhoz, hogy valamit irrelevánsnak nyilvánítsak: „Semmi sem irreleváns, fiam – ha eleget tudsz.” Az én tanítványaim már többet tudtak, mint amiről azt gondolták, hogy tudják, csak tudatossá kellett tenni a tudásukat.

2.

Az egyik értelme ennek az egésznek egyszerűen az, hogy meggyőzze a könyvészetben még járatlan diákokat, hogy minden könyv történetet beszél el, meglehetősen függetlenül attól, amit a szövege elmond. Az érvelést egyszerű kiterjeszteni minden rögzített szövegre mint együttműködéses alkotásra; társadalmi aktusok termékei, amelyek magukon hordozzák az anyagi formákon dolgozó emberi cselekvőképességek összetett folyamatának nyomait. Magával a nyelvvel együtt ezek a formák és az információ, amit a jelek kódolnak, a leghatékonyabb birtokunkban álló eszközök, amelyekkel a jelentések történetét megírhatjuk.

Illő volt tehát, hogy a könyvek története, ha nem a „könyvtörténet”, a kezdetektől fogva magától értetődően kapott helyet a Könyvészeti Társaság munkájában, mivel a szövegek írásának, sokszorosításának, terjesztésének vizsgálatát és a vonatkozó eredmények közlését mindig feladatuknak tekintették. A kéziratok és nyomtatott könyvek leírása, gyűjtése és osztályozása magukkal vonták annak a munkának, valamint

azoknak az anyagoknak, technológiáknak és folyamatoknak a tanulmányozását, amelyekkel előállították, eladták és tárolták őket.

Majdnem egy negyed évszázaddal azelőtt, hogy a Társaságot megalapították volna, Edward Arber műve, *A transcript of the registers of the Company of Stationers of London (1554–1640)* már megkezdte a tanúságok kincsházának feltárását a kontextuális kutatás számára.* Arber munkája megvetette az alapjait a Társaság *Century of the English book trade* című kiadványának (Edward Gordon Duff), a nyomdászok szintén Duff által összeállított jegyzékének, H. R. Plomer és mások nyomdászszótárainak, a nyomdászok és könyvkereskedők rendelkezéseit, a könyvkereskedelem külföldi szereplőit tartalmazó jegyzékeknek, valamint a Stationers' Company** feljegyzéseit és egyebeket tartalmazó, W. W. Greg, Eleanor Boswell és William A. Jackson által készített kiadásoknak.*** A munka, amelynek jelentős szerepe volt abban, hogy a könyv mint tárgy és annak előállítása az irodalomtudomány érdeklődésének homlokterébe került, Ronald Brunlees McKerrrow *An Introduction to Bibliography for Literary Students* című, 1927-ben megjelent munkája volt, a The Libraryben látott először napvilágot 1912/13-ban.****

* *A Transcript of the Registers of the Company of Stationers of London. 1554–1640*, I–V., szerk. Edward ARBER, London, 1875–1895.

** The Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers (röviden: Stationers Company) – A könyviparosok és hírlapkiadók tiszteletreméltó céhe, amelynek a 18. század elejéig döntő szerepe volt a kiadói ipar monopolizálásában és szabályozásában.

*** Vö. E. Gordon DUFF, *A Century of the English Book Trade. Short Notices of all Printers, Stationers, Book-binders, and Others Connected with it from the Issue of the first Dated Book in 1457 to the Incorporation of the Company of Stationers in 1557*, Blades, East & Blades, London, 1905; Edward Gordon DUFF, *Hand-Lists Of English Printers. 1501–1556*, I–II., Blades, East and Blades, London, 1895–1896; Henry R. PLOMER, *A Dictionary of the Booksellers and Printers who were at Work in England, Scotland and Ireland from 1641 to 1667*, Bibliographical Society, London, 1907; Henry R. PLOMER, *A Dictionary of the Printers and Booksellers who were at Work in England, Scotland and Ireland from 1668 to 1725*, Bibliographical Society, Oxford, 1922; H. R. PLOMER – G. H. BUSHNELL – E. R. McC[LINTOCK] DIX, *A Dictionary of the Printers and Booksellers who were at Work in England, Scotland and Ireland from 1726 to 1775*, Oxford University Press, Oxford, 1932; William A. JACKSON, *Records of the Court of the Stationers' Company. 1602–1640*, Bibliographical Society, London, 1957.

**** R. B. MCKERRROW, *An Introduction to Bibliography for Literary Students*, Clarendon, London, 1927. The Library – 1889-ban alapított, ma is megjelenő brit könyvészeti folyóirat. 1920-ban egyesült a Könyvészeti Társaság saját, 1893-as alapítású folyóiratával; az egyesített cím azóta: The Library. Transactions of the Bibliographical Society. McKerrrow vonatkozó publikációja valójában a Transactions...-ben jelent meg 1913-ban, amely akkor még nem viselte a The Library címet.

A Társaság első fél évszázadát két érdeklődési terület határozta meg: rendszerszerű nyilvántartást akartak létrehozni a létező nyomtatott könyvekről 1640-nel bezárólag, és pontosan meg akarták állapítani, hogyan kerültek át kéziratból nyomtatásba Nagy-Britannia ugyanebből a korszakból származó legfontosabb irodalmi szövegei. Mindkét érdeklődési terület magában foglalta a dokumentumok történetét és azok egymásra következő viszonyait. Valóban, egy ilyen alap nélkül nem lehetséges semmiféle átfogó könyv- és könyvgyártástörténet, és nem kaphatunk adekvát képet a szövegformákról és azok hatásáról.

Ugyanakkor az is igaz, hogy ez a könyvtörténet iránti érdeklődés csak implicit módon volt jelen a Társaság törekvéseiben. A kiváló triumvirátus számára, akik ennek a prioritását a 20. század elején megerősítették – A. W. Pollard, R. B. McKerrrow és W. W. Greg – a könyvészet értelme alapvetően inkább abban rejtett, hogy kinyomozzák a kapcsolatokat az angol klasszikusok zárt szövegtörzsének, és a még korábbi, mostanra elveszett, de olvasatuk alapján valószínűsíthető változatoknak a fennmaradt nyomai között. Ez a vállalkozás és a hozzá szükséges specifikus könyvészeti készségek a tudományág jelentős feladatai maradnak. Hozzájárulnak ahhoz, és meg is határozódnak az által, ahogyan a könyv lényegi szerepeiről gondolkodunk az általános történelemben. De a Társaság korábbi éveiben ezeket a szerepeket nem tekintették szigorúan könyvészeti kérdésnek, hogy az *összes* szöveg előállításának, hatalmas formai és funkcióbeli sokféleségüknek történeti relevanciáját ne is említsük.

A könyvkereskedés irányában való kiterjedt érdeklődésért ehelyett egy másik könyvészet foglalkozó csoporthoz kell fordulnunk, amelyet John Johnson, az oxfordi egyetem nyomdásza alapított. Ennek a csoportnak a meghatározó tagjai Johnson, Strickland Gibson, Stanley Morison, Theodore Besterman és Graham Pollard voltak, akik közül legalább hárman könyvkészítésből vagy -eladásból éltek. Az ő történetüket Esther Potter meséli el csodálatosan.* Johnson hosszú ideje gyűjtött anyagot a nyomtatás és a könyvkereskedés történetéhez, majd 1932-re elkezdett tervezni egy könyvkereskedői gyakorlatról szóló cikk-

* Esther POTTER, *The London Bookbinding Trade. From Craft to Industry*, Bibliographical Society, London, 1993.

sorozatot. Ez egy hónap múlva már kézikönyv-sorozat ígéréssel kecsegtetett. Percy Simpson írt a korrektúráról, Morison a Fell betűtípusról, Pollard a kötetes díjszabásairól; Gibson, Besterman, Laurence Hanson, A. F. Johnson és Turner Berry szintén bekapcsolódtak a munkába, és Johnson Pollard elé tárta azt a tervét, hogy állítsák össze a könyvkereskedelem 1830-ig visszamenő történetének „szerény szemelvénygyűjteményét a legfontosabb dokumentumokból”. Ennek a vállalkozásnak a keretében hét fontosabb munka jelent meg, közöttük Simpson *Proof-Reading in the Sixteenth, Seventeenth and Eighteenth Centuries* című munkája (1935), Hanson *Government and the Press 1695–1763* című munkája (1936) és Gibson és Johnson *Print and Privilege at Oxford to the Year 1700* című munkája (1946). A Johnson által felkeltett érdeklődés a későbbiekben is gyümölcsöző maradt, így megjelent Pollard 1959-es Sandars-előadásaiban (*The English Market for Printed Books*), Pollard és Ehrman *The Distribution of Books by Catalogue from the Invention of Printing to 1800* című művében (1965) és Morison *John Fell, the University Press and the „Fell” Types* című művében (1967).*

Ugyanebben az időben, a korai 1930-as évektől az 1960-as évek közepéig, jóval azelőtt, hogy a *histoire du livre*** divatos kutatási iránnyá vált volna, sok egyéb munka járult hozzá jelentős mértékben a könyvek történetének az értelmezéséhez, és a könyv szerepének az értelmezéséhez a történelemben. Gondoljunk Morison *The History of The Times* című művére (1935–1952), Marjorie Plant *The English Book Trade. An Economic History of the Making and Sale of Books* című művére (1939), Ellic Howe *The London Compositor. Documents Relating to Wages, Working*

* Percy SIMPSON, *Proof-Reading in the Sixteenth, Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Oxford University Press, London, 1935; Laurence HANSON, *Government and the Press. 1695–1763*, Oxford University Press, London, 1936; John JOHNSON – Strickland GIBSON, *Print and Privilege at Oxford to the Year 1700*, Oxford University Press, London, 1946; Graham POLLARD, *The English Market for Printed Books*, Pollard, Oxford, 1959; Graham POLLARD – Albert EHRMAN, *The Distribution of Books by Catalogue from the Invention of Printing to 1800. Based on Material in the Broxbourne Library*, Roxburghe Club, Cambridge, 1965; Stanley MORISON, *John Fell, the University Press and the „Fell” Types. The Punches and Matrices Designed for Printing in the Greek, Latin, English, and Oriental Languages Bequeathed in 1686 to the University of Oxford by John Fell, D.D., Delegate of the Press, Dean of Christ Church, Vice-Chancellor of the University, and Bishop of Oxford*, Clarendon, Oxford, 1967.

** 'könyvtörténet' (francia)

Conditions and Customs of the London Printing Trade 1785–1900 című művére (1947), H. S. Bennett *English Books and Readers* című művére (1952–1970), Cyprian Blagden felkészült és alapos vizsgálódásaira a Stationers' Company történetéről, Allan Stevenson *The Problem of the Missale Speciale* című művére (1967), Richard D. Altick *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public 1800–1900* című művére (1957).* Számtalan tanulmány készült a könyvkiadóról, azoknak a szerzőkkel való kapcsolatairól, a nyomdavállalatok történetéről, és beszámolók a marginálisabb nyomdai termékekről, mint például a balladagyűjteményekről, olcsó kiadványokról vagy a gyerekkönyvekről, térképekről, egyéb nyomtatványokról és zeneművekről.

Maga a Társaság mint könyvtáros, kutató, a könyvszakmában dolgozó tagok és gyűjtők önálló és egymást kölcsönösen támogató közössége, látványosan demonstrálta az összes könyvészeti vállalkozás és azon eszközök egységét, amelyek révén az szinte bármilyen történeti kutatásba bekapcsolódott, lett légyen szó akár irodalmi, vallási, politikai, társadalmi, gazdasági vagy tágabb értelemben vett kultúrakutatásról. Komolyan foglalkoztak nemzeti retrospektív címszavas katalógus kiépítésével a gyűjtők kedvéért. Nem hiányzott a szövegkritika-elmélet és a fontosabb történelmi tanulmányok sem. Az eredmény ennek megfelelően egy rendkívül sokirányú és elkötelezett tudományág lett, amely a Nagy-Britanniában működő könyvkereskedelem történeti tanulmányozásának szentelte magát, legalábbis Caxtontól** a 20. század közepéig újságkiadásáig. Hála Donald Wing kiegészítő munkáinak,**

* Stanley MORISON, *The History of The Times*, The Times, London, 1935–1952; Marjorie PLANT, *The English Book Trade. An Economic History of the Making and Sale of Books*, Allen and Unwin, London, 1939; Ellic HOWE, *The London Compositor. Documents Relating to Wages, Working Conditions and Customs of the London Printing Trade, 1785–1900*, Bibliographical Society, London, 1947; H. S. BENNETT, *English Books and Readers, I–III.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952–1970; Cyprian BLAGDEN, *The Stationers' Company. A History, 1403–1959*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1960; Allan STEVENSON, *The Problem of the Missale Speciale*, Bibliographical Society, London, 1967; Richard D. ALTICK, *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public 1800–1900*, Chicago University Press, Chicago, 1957.

** William Caxton, 15–16. századi angol nyomdász.

*** *Short-Title Catalogue of Books Printed in England, Scotland, Ireland, Wales, and British America and of English Books Printed in Other Countries 1641–1700*, I–III., összeáll. Donald WING, The Index Society, New York, 1945–1951.

1700-ig bezárólag páratlan könyvészeti tudásunk van magukról a tárgyokról – a könyvekről mint kereskedelmi termékekről – és az ehhez kapcsolódó dokumentációról, nyomda és kiadó szerint, vagyis az előállításuk kontextusairól. A Társaság szilárdan biztosítja az első helyet minden más ország előtt Nagy-Britannia számára nyomtatott múltja ismeretének tekintetében. Ahhoz, hogy ez a tudás teljesen kiterjedjen a 18. századig és tovább, egy új technológiára (valamint Robin Alston tapasztalatára és energiájára) volt szükség, de addig sem voltak elvi kételyek ennek a szükségességével kapcsolatban. Minden bizonyíték arra, hogy az ilyen *katalógusoknak* a leírásaiban ott hever a szövegelőállítás *történetének* a tanúsága, tovább tágitotta a határokat. Ezt tanúsítja David Foxon névmutatójának második kötete, különösen a még mindig kimerítetlen „notabilitások” mutatója, a kiváló *Catalogue of English Printed Verse 1701–1750* című munkájában (1975);* és ez az igazi jelentősége a Társaság által kiadott *Short-Title Catalogue* harmadik kötetének.

Akkor mi hiányzott? Miért kellett ennek a nagyobb vállalkozásnak – a könyv történetének – látszólag nem Nagy-Britanniából, hanem Franciaországból elindulnia, Lucien Febvre és Henri-Jean Martin 1958-as Párizsban kiadott *A könyv születése* című művével?*** Az az igazság, hogy ha valaki a Társaság első fél évszázadának utolsó pár évében, illetve a következő fél évszázadának első pár évében keresne bármilyen explicit utalást a könyvészetre mint egy sor korabeli történelmi és analitikus tudomány meghatározta diszciplínára, az bizony hiába kutakodna.

Talán közelebb jutunk egy olyan elméleti kerethez, amelyet az *histoire du livre* nyújt, ha Pollard kezdeti kutatásaihoz, a *Cambridge Bibliography of English Literature* (1940) című mű könyvkereskedelemtől szóló részeihez, valamint az ehhez a munkához írt tanulmányához fordulunk.*** Ő a későbbi években a Társaság elnökeként kiadói programot kísérelt

* McKenzie nem pontosan idézi a címet. David F. FOXON, *English Verse 1701–1750. A Catalogue of Separately Printed Poems with Notes on Contemporary Collected Editions*, Cambridge University Press, London – New York, 1975.

** Lucien FEBVRE – Henri-Jean MARTIN, *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században*, ford. CSERNUS Anikó – Szász Géza, Osiris, Budapest, 2005.

*** *The Cambridge Bibliography of English Literature*, szerk. Frederick Wilse BATESON – George WATSON, Cambridge University Press, Cambridge, 1940.

meg létrehozni, amely érzékenyebb lett volna a kereskedelmi dokumentumok mint történelmi tanúságok elsőbségére. Helytelen volna az ő eredményeit nagyobbra tartani, mint Gregéit, mivel kettejüknek meglehetősen különböző természetű kutatásaik voltak, de vannak érvek amellet, hogy Pollard példája olyan utakon szólt a jövőhöz, amelyeken Gregé nem. Egyszerűen azért volt ez így, mert a szövegek előállításának alapvetőbb és változatosabb feltételeit és a bizonyítékok szélesebb körét szolgáltatta meg (formájuk, szóródásuk és kronológiájuk tekintetében), mint azok a kutatók, akiknek a figyelme a korai nyomtatott drámára korlátozódott. Saját tudományos hatáskörétől meglehetősen függetlenül, Pollardnak egyedülálló képessége volt arra, hogy megtalálja a beszédes részletet, és ezt aztán kiterjessze az előállítás és a terjesztés szélesebb mintáira. Mivel a kereskedelemmel foglalkozott, nem rontotta meg a kánon, és könnyedén tudott mozogni a koraitól a későbbiig, a fontosabbtól a csekélyebb jelentőségűig, a kéziratától a nyomdai termékekig. Ily módon múlta felül *A könyv születése* belátásait, amelyről mai szemmel úgy tűnhet, hogy túlhangsúlyozza a nyomtatás eseményét. De sem Pollard, sem Greg nem vette észre (legalábbis nem adtak hangot annak), hogy közös az érdeklődésük az általános történelem átfogóbb viszonyai iránt. Mikor például az *An Enquiry into the Nature of Certain Nineteenth-Century Pamphlets* című művükben (1934) Pollard és Carter leplezték Thomas J. Wise hamisításait,* aki egykor a Társaság elnöke volt, arra a munkára – jóllehet tájékozódott a kereskedelmi papírok, a papírtechnológia és a tipográfia történelmi tanúságai terén – inkább úgy tekintettek, mint az analitikus könyvészet sikerére, mintsem könyvtörténelmi kutatásra. A cím is a hitelesség iránti kiadói és bibliofil aggodalmat tükröz. Jórészt ugyanezt lehet elmondani egy meglehetősen különböző munkáról, Moxon 1683-as *Mechanick Exercises on the Whole Art of Printing* című művének Harry Carter és Herbert Davis által készített kiadásáról is (1958).** Függetlenül attól, hogy milyen nagyra tartotta a tudomány ezt a kiadást (és meg kell mondanunk, hogy nagyra tartotta),

* John CARTER – Graham POLLARD, *An Enquiry into the Nature of Certain Nineteenth-Century Pamphlets*, Constable & Co., London, 1934.

** Joseph MOXON, *Mechanick Exercises on the Whole Art of Printing 1683–1684*, kiad. Harry CARTER – Herbert DAVIS, Oxford University Press, London, 1958.

a munka maga azt az akkori igényt szolgálta, hogy a szerkesztők elé tárják a szövegek hagyományozódásának mechanikáját. Ezt nevezte F. P. Wilson „az Új Könyvészetnek”.* Ez állt a Társaság ötvenes években tett kiadói erőfeszítései legragyogóbb példájának a középpontjában, amely Sir Walter Greg *Bibliography of the English Printed Drama to the Restoration* című munkája volt (1939–1959).** A brit könyvészet jegyzéke, amely pragmatikus és (John Feather szavával élve) könyvcentrikus volt, mély ellenállásról árulkodik az absztrakcióval szemben. Ahogy Nicolas Barker megjegyzi *A könyv születésére* hivatkozva, a „Le Livre” kifejezés, ahogy a német *Buchwesen* is, absztrakció: „Ez nem természetes az angolban, amely egyformán érzéketlen a határozott névelőre és annak hiányára, lásd például Martin kései nagy tanulmányát a tizenhetedik századi francia sajtóról (*Livre, pouvoirs et société à Paris*, 1969).”*** A „The Book” szó még mindig úgy cseng, mint átvett kifejezés.

Talán paradox, hogy a brit és az észak-amerikai könyvészeti kutatások változó formáinak egységesebb és absztraktabban leírható történeti tudományággá való összeolvadása nem *A könyv születésétől* datálódik, hanem a könyvkereskedelmi archívumok tudományos jelentőségének az 1960-as évektől elterjedő új felfogásától. Két fontos következtetés származik ebből.

Először is, a levéltári források használata az analitikus könyvészeti szakemberek számos helytelen feltételezésének megcáfolására a könyvkészítés folyamatával kapcsolatban – ha kezdetben zavarba ejtő és romboló hatású volt is – üdvösnek bizonyult a nyomdában folyó szöveg-előállítás kölcsönös függőségei által meghatározott természetének feltárásában. Ez azt jelentette, hogy egy könyv oldalainak nyomtatási munkálatai (általában a későbbi kiadó egyedüli gondja) egy sor, más munkákkal való összefüggést vontak maguk után az egyidejű előállítás-

* Lásd F. P. WILSON – Helen GARDNER, *Shakespeare and the New Bibliography*, Clarendon, Oxford, 1970.

** Walter Wilson GREG, *Bibliography of the English Printed Drama to the Restoration*, Oxford University Press, London, 1939–1959.

***Lásd Nicolas BARKER, „A New Model for the History of Books” = *A Potencie of Life. Books in Society. The Clarke Lectures 1986–1987*, szerk. Nicolas BARKER, The British Library, London, 1993, 5–43. A Barker által hivatkozott szöveg: Henri Jean MARTIN, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle. 1598–1701*, Droz, Genève, 1969.

ban. Ez befolyásolta a munka megoszlását, az anyagok kiválasztását, és azt, hogy mennyire haladtak egy könyvvel. De ennél is jelentősebb volt e múltbeli események rekonstruálásának során az, hogy szükségszerűen felidéződött a *hálózat* fogalma, és a sokféle szövegforma által ebben betöltött szerepek.

Másodszor, a szerzők kéziratának, korrektúráinak, javításainak egymást követő átdolgozásainak gazdag sokfélesége, amellyel a 19. és 20. századi munkák kiadóinak szembe kellett nézniük, lassú, de egyre erősebb hatással bírt, amely a legtöbb irodalmi szöveg esetében az egyetlen, egyedül hiteles változatról szóló minden elképzelést tarthatatlanná tett. A változatok egymáshoz való viszonyára most már mint egyetlen közös őstől való leszármazásra, inkább mint az eltérő kiadási kontextusokra adott, eltérő és saját identitását őrző visszhangokra tekintettek. Maguk a könyvkiadói és nyomdai archívumok is összetett mátrixát fedték fel azoknak a körülményeknek, amelyeket egy mű piaca, a terjesztés módja és kiterjedése, valamint a recepció formái eredményeztek.

Mindkét következtetés még élesebben mutatott rá a címjegyzékek jelentőségére. Elsődleges szerepük nem kérdőjeleződött meg a meglévő nemzeti nyomtatott archívumok elrendezésében és az ezekhez való hozzáférés biztosításában, de innentől úgy is tekintettek rájuk, mint annak alapvető feltételére, hogy megértsük a szövegek létrehozásának természetét és méreteit, ide értve a szerzőt (gyakran anonim, álnév alatt író vagy többszörös szerző), a nyomdászt, a könyvkereskedőt, a formátumot, a kötet jellegét, a helyet és az időt, valamint a szövegek közötti kapcsolatok dinamikáját, kiadástól kiadásra történő folyamatos metamorfózisukat, vagyis azt, ahogy egy munka válaszol a többire, együtt él velük vagy generálja őket.

Mikor 1976-ban elkezdődtek egy 18. századi címjegyzék-katalógus előmunkálatai, világossá vált, hogy az ilyen vizsgálódások összepárosíthatóak az új számítógépes technológiával: a számos területen való gyors keresés lehetősége megváltoztatta a könyvészeti és a történeti kutatás természetét. Ha egyszer az 1700-ig tartó katalógusok szintén gép által olvasható formába kerülnek, megvalósítható lesz a szövegek formáinak és használatainak jóval összetettebb elemzése a brit történelem három és fél évszázadán keresztül.

Ahogy a centenáriumi kötet címe – *The Book Encompassed** – sugallja, a Társaság kutatásai mindig magukba foglalták a könyvek teljes világát. Ezt a kiterjedt érdeklődést és a több nyelv ismeretét alapvetőnek tekintik, és megkövetelik például az ősnymtatványok tanulmányozásában. Nemcsak azért van ez így, mert tudni kell, hogy milyen másolatokat milyen országokban őriznek, hanem azért is, mert fel kell ismerni annak a ténynek a jelentőségét, hogy a nemzetközi könyvkereskedelem jellegét és az általa közvetített eszmék történetét csak akkor tudjuk feltárni, ha a nyomtatott szövegek nemzeti archívumait összevethető katalógusokban összesítik, és ezek kiegészítik egymást. Ennek a használatával példa nélküli hozzáférést biztosíthatunk a nemzetek közötti *intertextuális* kapcsolatok dokumentálásának tanúságaihoz – akár a szöveges artefaktumok közvetlen importján és exportján, akár a fordításon keresztül, akár a kulturális hatások és ellenhatások dialektikájában. Ezért aztán őszinte örömmel fogadhatjuk azt a kezdeményezést, amely egy idei, Münchenben tartott konferencián indult, és az összes fennmaradt, Európában nyomtatott könyv retrospektív katalógizálására irányul a 15. századtól a 19. századig. Michael Smethurst, a British Library főigazgatója arról számol be, hogy sok jó szándék van a projekt mögött, és valós kilátás van arra, hogy a European Consortium of Research Libraries [Kutatókönyvtárak Európai Együttműködése] esetleg – az ő szavaival élve – „létrehozza az adatbázist, amelyre olyan égető szükségünk van, amennyiben a könyvtáraink megfelelő hozzáférést biztosítanak európai kulturális örökségünkhöz.” Ha, mint ahogy az *ESTC*** esetében, egy ilyen projekt arányai, kiadásai és összetettsége messze meg is haladják a Társaság forrásait, mégis, büszkék lehetünk arra, hogy a közös nemzetközi kutatásban a mi eredményeink, mind a tagok szakértelmét, mind a saját *címjegyzék-katalógusunk* megalkotását és tökéletesítését tekintve, továbbra is meghatározzák a kutatás ezen új irányait.

„A könyv történetének” a szempontjából az a fontos az ilyen katalógusokkal kapcsolatban, hogy megváltozott módon gondolkozunk használatukról. A brit felsoroló jellegű könyvészetek más országokban

* *The Book Encompassed. Studies in Twentieth-Century Bibliography*, szerk. Peter Hobley DAVISON, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 1992.

** *English Short Title Catalogue* (angol címjegyzék-katalógus).

példa nélkül való gazdagságot tártak fel, amely a leíró és az analitikus könyvészet számára elérhetetlen. Ez lehetővé tette számunkra, hogy fel-támasszuk a legmarginálisabb szövegeket és alkotóikat (azokat a dokumentumokat és írókat, akik mindig ki voltak zárva a pusztán irodalmi kánonból), és így tanulmányozhassuk mindazokat, akik távol voltak tartva a hatalom központjaitól nemük, fajtájuk, vallásuk, provinciális vagy koloniális helyzetük miatt. A nyomtatott könyvek átfogó, nemzetközi, retrospektív katalógusának elkészítésével elkezdhetünk a könyv történetén a könyv formáinak és eszméinek teljes dinamikájában gondolkodni.

Ha ezen elmélekdedések a könyvészeti kutatások robbanásszerű kiterjedését sugallják, ez talán kiegészül egy belső átalakulással is a könyv abszolút fizikai mivoltának finomabb értelmezését illetően. A fizikai részletezés és az eszmetörténet közötti kapcsolat a tárgya Stanley Morison gondolatmenetének *Politics and Script* című írásában. „A könyvtudós talán képes lehet rá, hogy felirat, kézirat, könyv, újság, vagy más lejegyző médium fizikai formája alapján feltárjon bizonyos a vallástól, politikától és irodalomtól különböző dolgot: az intellektus használatának történetéről.”* Az általánosan elfogadott nézet az, hogy a „könyv” olyan tárgy, mint bármilyen másik magában álló artefaktum [discrete artefact], stabil formában, amelynek sajátosságai visszavezethetők egy szerzőre, illetve a tartalmának vagy jelentésének létrehozásában használt anyagokra és folyamatokra. Mint ilyen, elsődleges tanúja azoknak az eseményeknek, amelyek tárgyi mivoltában létrehozták (ez az analitikus könyvészet szokásos érdekeltsége), és ezért megkerülhetetlen tanúja saját történetének. Ám Morison mellett is érvel, hogy a fizikai jelek a könyvben csak a mi feltételezéseink által kapnak értelmet, amelyeket létrejöttük történeti feltételeivel és folyamataival kapcsolatban alkotunk. A jelentések ezáltal nem inherensek, hanem egymást követő interpretatív aktusokban konstruálódnak meg azok által, akik írják, tervezik és nyomtatják a könyveket, és azok által, akik megveszik és olvassák őket. Ennek megerősítéseként elég, ha arra a magától értetődő könyvészeti és történelmi tényre gon-

* Stanley MORISON, *Politics and Script. Aspects of Authority and Freedom in the Development of Graeco-Latin Script from the Sixth Century B.C. to the Twentieth Century A.D.*, szerk., kieg. Nicolas BARKER, Clarendon, Oxford, 1972, 1.

dolunk, amelyet a szövegnek az újryomások során létrejövő, legnyilvánvalóbb fizikai transzformációinak sokfélesége jelent. A könyv különböző formátumokban és betűtípusokkal, különböző papírokon és különböző kötésekben való prezentálása, illetve különböző időkben, helyeken és árakon történő árusítása eltérő körülményekre és használatokra utalnak, és bizonyosan módosítják a jelentéseket, amelyeket az olvasók kiolvasnak belőlük. Ennek megfelelően a szöveg mint egymást követő változatokon keresztül hagyományozódó *instabil* fizikai forma a lehető legértékesebb, mindenki számára hozzáférhető tanúságot jelent a „a könyv története” mint az olvasás és jelentésképződés változó *feltételeinek* kutatása számára.

Az utóbbi két évtizedben figyelemre méltó módon terjeszkedtek azok a tudományok, amelyeket a szövegek létrehozásának és recepciójának szenteltek, és amelyek felölelték nemcsak a kritikai elméletek figyelmét az írás és olvasás iránt, hanem azon formák tágabb kulturális implikációit is, amelyek a szövegek nyomtatását és árusítását, illetve a szövegek által megcímzett olvasóközönség körülményeit meghatározzák. Azt is felismerték, hogy a könyvnek és forgalmazásának jellegzetesen *Európa*-centrikus fogalma nem adhat számot az ilyen szövegek szerepéről más társadalmakban, amelyek eltérő kommunikációs tradíciókkal és széles skálán változó szintű írásbeliséggel rendelkeznek.

A szövegekkel való kapcsolataink percepciójában beállt új keletű változások húzódnak meg a mögött, hogy a Cambridge University Press 1989-ben megbízást adott egy sokkötetes, sokszerzős brit könyvtörténetre,* és az előkészítés feladatát három főszerkesztő között osztotta meg, akik mindannyian hosszú ideje a Társaság tagjai voltak, és akiknek a munkássága inkább irodalomtudományosnak és könyvészetinek volt mondható, semmint konvencionálisan történészinek. Az ilyen történetnek fogékonynak kell lennie arra a széleskörű érdeklődésre, amely a szövegek múltbeli előállításának és használatának módozatait övezi, ugyanakkor (hogy történjen valami) határokat is kell szabni. Abban, hogy ezeket a határokat nemzetileg (Nagy-Britannia) és formailag (a könyv)

* *The Cambridge History of the Book in Britain*, szerk. John BARNARD – D. F. MCKENZIE – David MCKITTERICK – I. R. WILLISON, Cambridge University Press, Cambridge 1998-. (A sorozat jelenleg a hatodik kötetnél jár.)

szabták meg, a négykötetes francia *Histoire de l'édition française* példáját követték, amelyet 1986-ban fejeztek be.*

Hét kötetet vettek tervbe, amelyek közül az első hat lefedi a könyv történetét Nagy-Britanniában attól az időtől kezdve, amikor az része volt Európa szélesebb latin kultúrájának, a nyomtatás feltalálásán és azokon az éveken át, amikor a Stationers' Company uralta a könyvkereskedelmet, az új technológia megérkezéig, amely erőteljes bővülést eredményezett a könyvnyomtatásban és -kiadásban egy iparosodott, politikailag tájékozott, növekvően írástudó és mobilis társadalom számára. A hatodik kötet 1914-ig követi az eseményeket. A hetedik kötet hatásköre, 1914-től napjainkig, megmarad zavaróan pontatlannak, részben mert a könyv megosztja a funkcióit más médiumokkal, amelyekkel összetett kölcsönös függőségi viszonyban áll, részben maguknak az archív forrásoknak a gazdagsága miatt, részben pedig azért, mivel az új technológiák és a multinacionális könyvkiadás megkérdőjelezi magának a nemzeti történelemnek a koncepcióját. A Leverhulme Trust négy kutatói állást alapított abból a célból, hogy a cambridge-i könyvtörténethez kapcsolódó projekteken dolgozzanak, és ezek keretében már létrejöttek tekintélyes adatbázisok azokból az új forrásokból, amelyek a könyvek birtoklására, a könyvkereskedelemben való tagságra, a könyvek előállítására, valamint a nyomdászok és kiadók archívumaira vonatkoznak.

Nagy-Britannia nincs egyedül a francia példa követésében. Németországban elindult egy hatkötetes munka a könyv múlt századi történetéről,** és Amerikában is tervbe vették egy könyvtörténet összeállítását. Szintén készülöben vannak tanulmányok arról, hogy mi a könyvek szerepe az ausztrál és kanadai társadalomtörténetben.

3.

Az eddigi észrevételeimben feszültség rejtett, amely a kézzelfogható, hagyományosan „könyvészetinek” nevezett források elsőbbsége és relatív

* *Histoire de l'édition française*, I–IV., szerk. Henri Jean MARTIN – Roger CHARTIER, Promodis, Paris, 1983–1986.

** Végül ez a projekt egy átfogó könyvtörténeti sorozattá nőtte ki magát. A *Geschichte der Buchkultur* sorozatnak 1999 és 2005 között kilenc kötete jelent meg.

stabilitása, valamint maguknak a szövegeknek az instabil természete között húzódik, fakadjon ez akár a médiumok különbözőségéből, többszörös metamorfózisuk gyakoriságából és határozatlanságából, vagy éppen recepciójuk és interpretációjuk pontos természetéből. A tanulmány harmadik és utolsó részében szeretném még alaposabban feltárni a feszültség második elemének implikációit, a szövegek *határozatlanságát*.

Ennek elfogadása egyúttal azt is jelenti, hogy ráébredünk: a *könyv* történetei nem mondhatják el a teljes történetet: nem adnak számot a kéziratok máig tartó párhuzamos használatáról; azokról a szövegekről, amelyek nem maradtak fent, és így elvesztek a történelem számára; az import és export könyvkereskedelemről; a másodkézből adott és vett könyvekről; a könyvtárak metatextuális funkcióiról; az egymást követő és részleges olvasatok számáról és természetéről; a grafikus képek egyidejű előállításáról és forgalmazásáról; valamint a formális és informális szóbeli szövegekről – ezek mind leleplezik bármilyen, kizárólag a könyvről szóló történet határait, komplikáltabbá téve annak rekonstrukcióját, hogy a szövegeknek ez a nagy változatossága *hogyan* jött létre és hogyan használták, és hogy milyen emberek olvasták, nézték, mondták vagy hallgatták őket. Még az írógépek és a számítógépek is csak kirografikus eszközöknek mondhatók, amelyek a katalógizálást elkerülő informális szövegeket hoznak létre. És bár a hálózatosságnak és a több hozzáférési pont biztosításának köszönhetően a számítógép monitorja kezdi felülmúlni a reprodukció elvét, amely a nyomtatás alapja, a szövegekhez való hatékony hozzáférés és a fennmaradást biztosító rendszerek még semmiféleképpen nem hasonlíthatók azokhoz, amelyeket a könyvek számára fejlesztettek ki.

„A digitális világban a maradandóság illúzió, képzelődés”, ahogy azt gyakran hallhatjuk. A szövegek túlságosan illékonyak; a sokszorosítások és a módosítások kontrollálhatatlanok; a hozzáférés *formái*, szoftver és hardver tekintetében, és a hozzáférés *feltételei*, copyright és költségek tekintetében még mindig leküzdhetetlen problémákat jelentenek. A befejezetlen, rögzíthetetlen és technológiailag visszaállíthatatlan adatbázisok elburjánzása tanúskodik arról a problémáról (hacsak nem teljesen közömbös iránta), amellyel ez a bizonyos technológia küzd, hogy történelmet csináljon önmagából és önmagában. Ami ebben a szép új világban

elmúlt, azt általában nem lehet feleleveníteni. Szemben a számítógépes memória rövid életével – amelynek a funkciója még mindig alapvetően referenciális és analitikus –, az emberi viselkedés vizsgálatának lehetősége benne rejlik a szövegek retorikai struktúráiban és azokban az elkülönült tárgyokban, amelyeket könyveknek hívunk. Következésképpen, ezek az emberi tapasztalat folytonosságának biztos forrását alkotják, amelyet kiterjeszthetünk a számunkra rokonszenves irányban. Ezeknek a szövegformáknak a *tartóssága* az, ami végül biztosítja múltunk folytatódó jövőjét; az újaknak pedig a *tűnékenysége* az, ami a legsúlyosabb problémát veti fel a könyvészet, továbbá minden, ezen a kutatáson nyugvó történetírás számára.

Ilyen körülmények között nagy a kísértés, hogy visszavonuljunk a hagyományos kódex oltalma alá, biztonságot keresve a vele való bizalmas viszonyunkban és annak a szakértelemnek a jelentőségében, amelyet vele kapcsolatban elsajátítottunk, miközben elhárítjuk, hogy szembesüljünk az újabb keletű és illékonyabb szövegformák lejegyzésének, megőrzésének és visszaállításának problémáival – amelyek a könyvészet tradicionális feladatai. Mégis, ahogy a néhai Northrop Frye fogalmazott: „A társadalom, csakúgy, mint az egyén, abban az arányban válik szenilissé, ahogy elveszti folyamatos emlékezetét”^{*} – és ezek a szövegek most részei ennek az emlékezetnek, civilizációnk jelentős termékei. Ha a kihívás, hogy ilyen új formákat is befogadjanak, szakmailag és gazdaságilag sürgető a nemzeti könyvtárak számára, intellektuálisan nem kevésbé sürgető kihívás a Társaságnak, hogy milyen mértékben korlátozza saját szerepét a kódex által közvetített szövegekre. Megfelelő válasz lenne-e az *elmúlt* század valóságára, hogy a következő századéről ne is beszéljünk?

És mi a helyzet a nemzeti könyvtárak szerepével? Dr. Terry Belanger mostanában a nagyobb észak-amerikai kutatókönyvtárak attól való egyre növekvő idegenkedését prognosztizálta, hogy óriási állományt tartsanak fenn bármiféle papíralapú könyvből. A forgalomban lévő anyagot, jósolja, fokozatosan ki fogják selejtezni és meg fogják semmisíteni. Az összevonások irányába mutató gazdasági nyomás egyszerűen túl nagy

* Northrop FRYE, „Literary and Mechanical Models” = Uő, *The Eternal Act of Creation. Essays 1979–1990*, kiad. Robert D. DENHAM, Indiana University Press, Bloomington, 1993, 16.

ahhoz, hogy ellenálljanak neki. A könyvtárak az általunk ismert könyvek helyett mesterszövegeket / mesternegatívokat / mesterlemezeket fognak tartani, amelyekről ideiglenes *off-screen* olvasói másolatokat készítenek majd – átmeneti tárgyi manifesztációit egy állandó elektronikus ideálnak. Egy-egy üvegszekerényben majd megbámulhatunk totemszerű könyveket, egy olyan kultúra ikonjait, mely alig jelent többet megőrzött kuriózumnál. Ilyen töredékekkel fogjuk megtámasztani a romokat. Dr. Belanger jóslata több kérdést is felvet, de én szimptomatikusnak találok, hogy az egyik legsikeresebb amerikai könyvritkaság-program igazgatója fejben ilyen gyorsan alkalmazkodott ehhez a valószerű jövőhöz. Mégis, mikor megkérdeztem tőle, hogy ugyanez az érvelés érvényes-e a *nemzeti* könyvtárakra és archívumokra is, azonnal elismerte, hogy ezeknek más felelőssége van. Nemcsak arról van szó, hogy egy nemzeti könyvtár szakmailag szigorúan elkötelezett a szövegek lehető legkiterjedtebb gyűjtése iránt, de köztulajdonból alapított intézményként politikai értelemben is érzékenynek kell lennie a minden eddiginél nagyobb számú és szigorúbb olvasók igényeire. Ha rövid távon pusztán a szövegek száma problémát okoz is a megőrzésben és a gyűjtemények gondozásában, ugyanebből az okból kifolyólag ezeknek az intézményeknek a problémái egyre nagyobb szereppel bírnak a saját tudományágunkban, már ha meg akarunk felelni az igényeiknek. Mégis, még a nemzeti könyvtárak is rákényszerülnek arra, hogy védekezési stratégiákat fejlesszenek ki, amelyekkel meghúzzák saját határaikat, és amelyek közül az első annak az újradefiniálása, hogy mi az a korpusz, amelyet (ahogy az igazgatóik mondani kénytelenek) „megéri” gyűjteni. Egy *nemzeti* könyvtárnak már a fogalmában benne van a nyelvi és területi kritériumok alapján történő szűkítés. Más határokat is fel lehet állítani az elérhetőség helyének elmozdításával, az elérhetőség idejének lerövidítésével, a hozzáférés árának bevezetésével vagy megemelésével, vagy (ami számunkra a legkritikusabb valamennyi közül) a nekünk kiadott szövegek *formáinak* megváltoztatásával, azáltal, hogy csak pótlékokat adnak a kezünkbe.

A másolás ötletében semmi újdonság nincsen, és mindannyian okkal lehetünk hálásak a kópiák mindenütt való jelenlétéért. A fazekasok és a pénzverők megsokszorozták az edényeket és az érméket; a nyomtatás megsokszorozta az írott szöveget; a bronz- és gipszminták, a fatáblák,

a litográfiák, fényképek, hangfelvételek, mind „az igazi dolog” pótlékával látnak el bennünket. Az irodalom, különösen a dráma, virtuális valóságokkal dolgozott évszázadokon keresztül. De minden másolat esetében egyensúlyoznunk kell egyfelől az azonnali társadalmi haszonnal járó elérhetőség és használhatóság, másfelől az eredeti által megtestesített történeti tanúság elvesztése között – és a neveltetésünknek köszönhető természetes ösztönünk arra buzdít bennünket, hogy ellenálljunk, és sajnálkozzunk a tilalom fölött, amely megfoszt minket a könyvek átlapozásától. Ha elfogadjuk a premisszát, hogy a formákban magukban kódolt az előállításuk története, abból az következik, hogy az úgynevezett „verbális információtartalom” absztrahálása, azáltal, hogy átvisszük azt egy másik médiumra, éppen annak a feltevésnek mond ellent, hogy maga az artefaktum különböző anyagok, munkák és mentalitások egyedi összessége. Ahogy azt láttuk, még az *üres* könyvek is hordoznak információt. Bármilyen szimuláció (beleértve egy adatbázisban való reprezentációt – egy másolat másolatát) elszegényedés, a tanúság ellopása, tagadása a tudás egzaktabb és közvetlenebb, vizuális és taktilis útjainak, lerombolása annak, hogy együttműködéses alkotásokról van szó, és ezeknek a változó történeti körülmények közötti, egymásra következő realizációiról. Más szóval belső ellentmondással van dolgunk, amelyet éppen annak a médiumnak a feltételei teremtenek, amelyeket a pótlékhoz használnak, hogy a vizsgálat tárgyát képező feltételeket szimulálja. A hagyományos könyvtárak (ahogy a múzeumok és a művészeti galériák is) ezidáig minimalizálták azt a torzulást, amely elkerülhetetlen bármilyen másfajta médiumban történő *re*-produkció során – egyszerűen azáltal, hogy közvetlen hozzáférést biztosítottak magukhoz az artefaktumokhoz, amelyekben kódolva vannak eredeti létrehozásuk jelei.

Természetesen gyakrabban kell pótváltozatokkal foglalkoznunk, különleges célokra tartogatva a törekenyebb eredetivel való találkozást. De soha ne felejtsük el, mi az, amit ezenközben elvesztünk. Ezáltal legalább tisztelgünk az *összes* szövegformában hordozott tanúság gazdagsága és a szakmunka előtt, amelyet az anyagválasztásba, tervezésbe és kivitelezésbe befektettek. A megtartott artefaktumokból kiolvasható jelek olyan férfiak és nők életéről beszélnek nekünk, akiknek éppen olyan egyedi és értékes identitásuk volt, mint nekünk magunknak.

Mindaz, amit elmondtam, alapvető minden könyvtörténethez, amelyik arra törekedne, hogy az elsődleges tanúságot eredeti artefaktumokból mint különböző kontextusok termékéből vonja le, és mégis bemutassa az egymásra következő átalakulásokat, amelyekkel azok az új szükségletekre válaszoltak. De engedjék meg, hogy a fotográfia példájával éljek, mint a probléma velősebb modelljével, mivel ez azonnal felveti a kérdést, hogy milyen viszony van a negatív mint mesterszöveg és az előhívott kép mint másolat között, amelyik szinte végtelenül változik a különböző tényezők függvényében – méretében, egyes részleteiben, textúrájában, színében és akárhány más tulajdonságában és sajátosságában. Nemcsak a produktum mint történeti bizonyíték pontosságának és értékének kérdése rejlik ebben a problémában, de a *szereplőség* kérdése is, bármilyen változtatás vonatkozásában.

A fotóművész Brett Weston [nemrég] olyan tettel ünnepelte meg nyolcvanadik születésnapját, amely megdöbbenetett a gyűjtőket, megbotránkozott a kurátorokat és a történészeket, és felháborította a barátait és a családját. A kaliforniai Carmelben lévő otthonában a kandalló mellett üldögélve Weston gondosan elégette az összes negatívját, így küldve a lángokba egy élet munkáját.

– Nem bántam meg – nyilatkozta később, megmagyarázva, hogy mindez a művészet nevében történt. – Az előhívások jelentik az utókort, nem a negatívok. Ez nem fotózsurnalisztika vagy kereskedelmi portréfestés, hanem a személyes munkám. Így aztán nem akarom, hogy bárki is előhívja őket, sem diákok, sem tanárok, sem senki. Senki sem tudja úgy előhívni a fényképeimet, mint én.

És ezzel Weston elutazott egy hawaii nyaralásra. [...]

Brett Weston művészi gyűjtogatása nem szeszély volt, hanem újabb lépcsőfoka a fényképészek között zajló hosszú vitának, amely a negatív vagy az előhívott kép elsődlegességéről folyik. A skála egyik szélén Henri Cartier-Bresson áll, aki úgy tartja, hogy egy fényképész munkája teljes egészében a negatívban rejlik, és mindig megengedte a segédjeinek, hogy előhívják a képeit.

A skála másik szélére most talán Brett Westont állíthatjuk, [aki] híres az előhívásai minőségéről, amelyeken még az acélépületek kezdetben

nem sokat ígérő lapos felületei is érzékivé, akár misztikussá válnak. Ő úgy gondolta, hogy a sötétkamra technikai nélkül, amelyekre úgy tekintett, mint egy folyamat részére a fotográfiai műalkotás létrehozása során, az eredmény nem az, amit szándékában állt létrehozni, és ezért alsóbbrendű. [...]

[Ansel] Adams, aki páratlan ábrázolója Kalifornia gyönyörű tájainak, egyszer szintén eljátszott a gondolattal, hogy megsemmisíti a negatívjait. Szerzett egy lyukasztót, amelyet a bankok használnak, hogy megsemmisítsék a csekkeket, és lement a pincéjébe, hogy elvégezze a kíméletlen munkát. De miután kilyukasztott néhányat a legkedvesebb korai negatívjaiból, nem tudta elviselni, és majdnem könnyek között adta fel.

(The Guardian, 1992. január 2.)

Az analógia a pótváltozatokkal nem egészen pontos, de eléggé megközelíti a kérdést ahhoz, hogy ezen keresztül kifejtthessem az álláspontomat, és az összehasonlítás Cartier-Bressonnal találóan mutatja be a problémát. Weston számára az előhívott képek befejezettek voltak – semmilyen más termék, semmilyen alternatív változat nem hívható elő a mester-negatívból. Egyedül az előhívott képei hordozták magukban megalkotásuk igazi jeleit. Cartier-Bresson számára a mester-negatív létrehozó kapacitása a fontos kérdés, amely mellett a többszörös verziók, az előhívott képek által adott másolatok tökéletesen elfogadhatóak, de pusztán ideiglenes kifejeződései a negatív eredeti logikájának. Ez az utóbbi vélemény az, amelyhez most szeretnék hozzászólni, mert jól példázza a Társaság dilemmáját.

Idáig a teljes érvelésem Weston álláspontjával egyezett meg, amennyiben felvettem a klasszikus érvünket, hogy a könyvek fizikai tanúsága a tudományágunk abszolút alapja. De ha a Társaság egyik folyamatos intellektuális elkötelezettsége az is, hogy ragaszkodjon ehhez az igazsághoz, éppen annyira része a megbízatásának, hogy számot adjon azokról a kommunikációs formákról, amelyek most fejlődnek ki a számítógépes technológiákból – olyan formákról, amelyek véleményem szerint alapvetően Cartier-Bresson álláspontjának kifejeződései.

Ezt a kötelezettséget tette sürgetővé a számítógép által generált szövegek megjelenése. Azok a kihívások, amelyek elé az ilyen formában

létrejött szövegek állítják a könyvészetet és a szövegkritikát, az a sebesség, amellyel az egyes verziók kiszorítják egymást, valamint a szerzőség kérdése nem kevésbé sürgető problémák, mint azok, amelyeket a nyomtatott könyvekkel kapcsolatban elfogadunk. Tudományágunk logikája szerint éppannyira el kell ismernünk azt is, hogy ezek a szöveges artefaktumok szintén magukban hordozzák megalkotásuk körülményeit. Leírásuknak, rendezésüknek és megőrzésüknek eszközeit kidolgozni persze egyáltalán nem könnyű. Könnyen előfordulhat, hogy lehetetlennek bizonyul.

Míg történelmileg elkerülhetetlen volt, hogy a Társaság figyelmének középpontjában a *könyvek* álljanak fennállásának első száz évében, Greg több mint nyolcvan évvel ezelőtt felismerte, hogy ez nem logikai szükségesség. Az 1912. február 19-én tartott előadásában ezt jegyezte meg tudományágunkkal kapcsolatban:

Így hívható ez könyvészetnek, vagy hívható bármilyen más tetszőleges néven, de amit szeretnék megértetni, az az, hogy annak a tudománynak a hatóköre, amelyről most beszélek, jóval messzebb terjed írás és nyomtatás különbségénél, és a beszéd vagy más rendezett hang, vagy akár a logikai gondolkodás minden szimbolikus megjelenítésének átvitelére vonatkozik.*

Mindössze két évvel a Társaság megalapítása után, innen sok ezer mérföldnyire, Robert Coupland Harding, egy igen kevésbé ismert új-zélandi tipográfus figyelemre méltó látnoki éleslátással megjósolta a könyv jelen világát:

William Morris [írta Harding a *Typóban* 1894. január 27-én] megjósolta, hogy a tipográfia meg fog szűnni a következő évszázadban, és lehet, hogy igaza van. Úgy látom, hogy fenyegeti a kamera, a vegyület, és az (egyelőre) ártalmatlan és békés „írógép”, amelynek billentyűzetében ott lakozik valaminek a csírája, ami a jövőben sokkal hatalmasabb lesz.

* Walter Wilson GREG, „What is Bibliography?”, *Transactions of the Bibliographical Society* 21 (1913/1), 42.

Harding állítása a billentyűzet teremtő erejéről már utal a nyomtatás végleges formáitól megmenekülő szövegek bőségére. Butaság volna jóslatásba bocsátkozni, de azt gondolom, építhetünk Greg és Harding korábbi észrevételeire, összekapcsolhatjuk őket Cartier-Bresson álláspontjával, és felvethetjük, hogy a könyvészet jövőjét nem is a számítógépek *tárolási*, hanem *modelllezési* kapacitása fogja befolyásolni. Gondoljunk csak a drámai szövegek jól ismert esetére, amelyek mintaként szolgálnak az előadásokhoz, amelyek igencsak különböző megvalósulásai egy mesterszövegnek. De érvelhetünk a hangjegyek alapvetően generatív funkciója alapján is. Még az is lehet, hogy T. S. Eliot „megfelelő tárgy” fogalmában találunk utalást arra, hogy a könyvészet miként kezelheti – nem is annyira egy munka specifikus manifesztációit, mint inkább – *megvalósulásuk formuláit*. 1919-ben Eliot így írt:

Az érzelmnek művészi formában való kifejezése csakis a „megfelelő tárgy” megtalálása révén lehetséges; vagyis olyan tárgycsoportra, helyzetre, eseményorra lelvén, mely ennek a *bizonyos* érzelmnek a formulája lesz; mégpedig úgy, hogy amint a szükségképpen érzéki élményt eredményező külső tények adottak, közvetlenül fölkeltek az érzelmet.*

Ha ez az elképzelés távolinak tűnik is a mi gondjainktól vagy jelen érvelemtől, csak el kell ismernünk az analógiát az általam felhozott példák és a számítógépes *programozás* között, hogy ráébredjünk, az ideális másolatról alkotott fogalmunknak csak apró módosításra van szüksége, hogy magába foglalja új korunk egyre illékonyabb szövegeinek dinamikáját. Ha ilyen utakon fejlődik most a könyvészet, akkor ez radikális elszakadás lesz attól a könyvészeti hitvallástól, amely a tanulmány első részében meghatározó volt: nevezetesen attól, hogy a kézzelfogható artefaktum (és a tanúság, amelyet magában hordoz a saját megalkotásáról) a történeti tudásunk legfontosabb alapja.

Mégis, ilyen új szemlélet a tudás világáról egyáltalán nem volna precedens nélküli. Mivel a tanulási modellünk felhalmozásra, gyarapodásra épül, a számítógépes memória pedig esetleg *magában foglalhatja*

* Thomas Stearns ELIOT, „Hamlet”, ford. TAKÁCS Ferenc = Uő, *Káosz a rendben. Irodalmi esszék*, Gondolat, Budapest, 1981, 77–78.

ezt a tudást, amelyhez minden artefaktum *hozzájárul*, lehetséges, hogy már régen (körülbelül 1600 óta) megfertőződünk az indukcióba mint a tudás eszközébe vetett tudományos hit által – hiszen, logikusan, egy olyan igazság, amelyre indukcióval jutunk, mindig ideiglenes, nyitott a vele szemben álló példa cáfolatára, amelynek a keresését soha nem szabad feladnunk. A reneszánsz előtt ez a kényszer nem volt ilyen alapvető a kultúránkban – ami azt illeti, a leggyakrabban erőteljes kritikák érték. Edmund Spenser írja le egy ilyen elmének a morális állapotát, Tantalos figurájában:

Álláig süllyedve mélyen állt a vízben,
mégis tátongott, mintha sóvárogva inni akarna
a hús folyadékából, amiben gázolt,
és kinyújtva karját, gyakran arra gondolt
hogy elérje a gyümölcsöt, amely a parton nőtt.
De mind a gyümölcs a kezétől és az ár a szájától
Elhajolt, és így hiábavalóan kínlódott:
És míg éhség és szomjúság gyötörte,
Naponta meghalt, mégsem halhatott meg soha teljesen.

Fontos megérteni: Tantalosról az járta, hogy nagy műveltségű, mégis, minden intellektuális szomja ellenére igen távol maradt az igazságtól. Mikor Sir Guyonnak esedezett, hogy adjon neki ételt és italt, a dorgálás, amiben részesült, ezek helyett a tudás egy felsőbbrendű formáját foglalta magában:

Nem, nem, te mohó Tantalusz (mondotta ő)
Túrd el a mostani sorsod végzetét,
És mindazok számára, akik nagy rangban élnek,
Légy a mértéktelen elme példája,
Hogy okuljanak rajtad, hogyan használják jelen állapotukat.
(*A tündérkirálynő*, II. vii. 58, 59)

És mikor művének egy későbbi pontján Spenser a formák változékonyságáról elmélkedik, arra jut, hogy elfogadja – amiként Prospero *A vihar* című műben –, hogy *mi magunk* is olyan szövevből vagyunk, mint ál-

maink, hogy az artefaktum állandósága, még ha emberi is, egy individuális manifesztáció feletti realitásban helyezhető el. Adonis kertjében,

Kél ott végtelen formájú teremtmény,
s furcsa formák, miket senki se lát,
[...]
Naponta nőnek, ekkép küldik őket,
hogy a világot újra-népesítsék;
és az anyag nem fogy, örök e készlet,
mert mindegyre megteremtődik ismét,
mint még először, amazős-időn rég.
(*A tündérkirálynő*, III. vi. 35, 36)*

„A lényeg örök, s az is marad – még ha változik és oda-vissza alakul is.” Zárasképpen aligha szükséges megmagyaráznom az analógiát a számítógép által létrehozott szövegekkel, sem az érvelésem következtetését, hogy ami a múlt (a mi *előző* századunk), amelyre a Társaság meglehetősen büszkeséggel tekinthet vissza, ugyanakkor előszó is egy új kor rendjéhez, amelyben a *program* válik szöveggé, és a hardverjellegű könyvészeti tanúság szoftverjellegűvé változik.

Greg látomása egy olyan könyvészetről, amely nem könyvekre szorítkozik, hanem „a beszéd vagy más rendezett hang, akár a logikai gondolkodás minden szimbolikus megjelenítésének átvitelére vonatkozik”, valósággá vált, és idővel követelni fogja, hogy elszámoljunk a történetével. Azoknak a fogalmaknak a megtalálása, amelyek között ez megíródik majd, a legmagasabb rendű intellektuális kihívások közé tartozik, amelyhez energiára, előrelátásra és (ami mindezek közül a legfontosabb) kreatív nyitottságra van szükség ezen új szövegformák irányában. Csak akkor marad központi szerepe a Társaságnak a jelentés előállításának és kommunikációjának mint az emberi társadalmakat meghatározó jellemzőknek a megértésében, ha megfelel egy ilyen kihívásnak.

Fordította Nemeskéri Luca

* Edmund SPENSER, „A tündérkirálynő [részletek]”, ford. TANDORI Dezső – KÁROLYI Amy = *Klasszikus angol költők*, I., vál. SZENCZI Miklós – KÉRY László – VAJDA Miklós, kiég. ANDRÁS T. László, jegyz. FERENCZ Győző, Európa, Budapest, 1986, 269–270.